

**ทฤษฎีความขัดแย้งและกระบวนทัศน์แบบวิพากษ์: นัยยะต่อการปฏิบัติงาน  
สังคมสงเคราะห์และการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์**

**Conflict Theory and Critical Paradigm: The Implication for  
Social Work Practices and Social Work Education**

พัฒนภานุ ทูลธรรม<sup>1</sup>

Pattanaphanu Tooltham<sup>2</sup>

**บทคัดย่อ**

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนทฤษฎีว่าด้วยความขัดแย้งและกระบวนทัศน์แบบวิพากษ์ที่มีอิทธิพลต่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์และการศึกษาสังคมสงเคราะห์ โดยสะท้อนจากประสบการณ์ของผู้เขียนเพื่อเป็นตัวอย่างในการวิเคราะห์ทฤษฎีและกระบวนทัศน์นี้ได้แก่ ประสบการณ์การนิเทศงานภาคสนามกับนักศึกษา การเผชิญกับวัฒนธรรมองค์กรที่ขัดแย้งกับคุณค่า/หลักการทางวิชาชีพสังคมสงเคราะห์สากล ตลอดจนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของเยาวชนในสังคมไทยปัจจุบันบนพื้นฐานการวิเคราะห์ภายใต้กระบวนทัศน์แบบวิพากษ์ ซึ่งชุดของประสบการณ์เหล่านี้เป็นภาวะความขัดแย้งที่ต้องการแนวทางในการจัดการท้ายที่สุด คือ การเสนอแนวทางในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์และการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ที่อยู่บนฐานทฤษฎีความขัดแย้งและกระบวนทัศน์แบบวิพากษ์ท่ามกลางสภาวะทางสังคมที่กลืนไม่เข้าคายไม่ออกตั้งแต่ระดับจุลภาคถึงมหภาค

**คำสำคัญ:** ความขัดแย้ง, กระบวนทัศน์แบบวิพากษ์, การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์, การเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์

---

<sup>1</sup> อาจารย์ประจำหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

<sup>2</sup> Full-time lecturer, Social Work Program, College of Local Management and Development, Pibulsongkram Rajabhat University

## Abstract

This article aims to review the concept of conflict theory and critical paradigms that have been influencing social work practices and social work education. The authors' experiences are critically analyzed to comprehend these frames of reference. The social work practicum supervision, the conflict between organizational cultures and universal social work core values, and the Thai youth political demonstrations are the examples which reflect the current situation of dilemmas in the social work practical landscape and political arena. Moreover, this article also attempts to propose guidelines based on the critical paradigm and conflict theory for social work practitioners and social work educators to pursue during the conflictual period.

*Keywords:* Conflict, critical paradigm, social work practices, social work education

## บทนำ

ท่ามกลางสังคมโลกแห่งการแบ่งแยกทั้งเชื้อชาติ สีผิว ช่วงวัย เพศ ศาสนา และความคิดทางการเมือง ด้วยเงื่อนไขที่ซับซ้อนที่เกิดขึ้นในสังคมนี้เป็นความท้าทายของวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ในฐานะที่เป็นการทำงานกับการส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชนทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนกลุ่มเปราะบางหรือชายขอบที่เข้าถึงบริการสังคม ถูกกดขี่และเลือกปฏิบัติจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจและโครงสร้างทางสังคม วิชาชีพสังคมสงเคราะห์จึงเข้าไปมีบทบาทในการช่วยเหลือฟื้นฟู ป้องกัน และพัฒนากลุ่มเป้าหมายตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน และระดับมหภาคอย่างเป็นระบบบนพื้นฐานแนวคิดความเป็นธรรมทางสังคมและสิทธิมนุษยชน โดยการอาศัยทฤษฎี หลักการ ค่านิยม และทักษะทางวิชาชีพเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับบุคคลและสังคม

ทั้งนี้ สถานการณ์ปัจจุบันที่เกิดขึ้นในสังคมเรียกร้องให้แวดวงวิชาการและวิชาชีพสังคมสงเคราะห์เฝ้ามองและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นถึงฐานคิดอุดมการณ์ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลกระทบที่ตามมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในห้วงเวลาของสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว (Disruptive society) ทั้งในมิติของข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี นำมาซึ่งการขบคิดเพื่อผลิตบทวิเคราะห์ที่แยบยลและแหลมคมขึ้นในการอธิบายสภาวะปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นกับบุคคลและสังคม โดยผู้เขียนจะเริ่มต้นจากความเข้าใจเกี่ยวกับทฤษฎีความขัดแย้ง กระบวนทัศน์แบบวิพากษ์ หลังจากนั้นจะเป็นการสะท้อนย้อนคิดถึงประสบการณ์และรูปแบบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ รวมทั้งการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์บนฐานกระบวนทัศน์แบบวิพากษ์และความขัดแย้ง เพื่อท้าทายชุดความคิดและปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่ฝังรากของสังคมไทย

### นิยามทฤษฎีความขัดแย้ง

เมื่อเริ่มต้นจากการตั้งคำถาม เช่น สังคมก้าวหน้าได้อย่างไร วิทยาการความรู้ทางวิทยาศาสตร์และสังคมก้าวหน้าได้อย่างไร หรือแม้กระทั่งงานสังคมสงเคราะห์ก้าวหน้าได้อย่างไร นอกเหนือจากการสั่งสมความรู้ (Knowledge accumulation) แล้ว สิ่งหนึ่งที่สำคัญไม่น้อยไปกว่ากันคือ การท้าทายหรือหักล้างวิธีคิดแบบเดิม (Challenging and refutation) ด้วยวิธีการแสวงหาคำอธิบายใหม่ในปรากฏการณ์เดิม หรือแสวงหาคำอธิบายใหม่ในการวิเคราะห์ปัญหาเดิม ตลอดจนการแสวงหาทางเลือกใหม่ที่เหมาะสมกับการแก้ไขปัญหาสังคมท่ามกลางการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นความขัดแย้งโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านแนวคิดจึงไม่ใช่เรื่องที่เกิดขึ้นใหม่ หากแต่ดำรงอยู่ควบคู่กับสังคมเรื่อยมาขึ้นอยู่กับการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาใด

หากย้อนไปทฤษฎีที่เป็นแม่บทว่าด้วยความขัดแย้ง (Conflict theory) คงต้องกล่าวถึงนักทฤษฎีอย่างเช่น คาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) ที่วิเคราะห์ความขัดแย้งที่ปรากฏขึ้นในสังคมอันเนื่องมาจากการดำเนินการของระบบทุนนิยม (Capitalism) ก่อให้เกิดชนชั้นที่เป็นผู้กดขี่และผู้ถูกกดขี่เอารัดเอาเปรียบ เกิดชนชั้นผู้ปกครองกับ

ผู้ถูกปกครอง ถ้าจะเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมที่ดีกว่าคือการต้องปฏิวัติสังคม (Revolution) นอกจากนี้ คือ การอธิบายความก้าวหน้าของสังคมในลักษณะ วัตถุวิสัย (Objectivity) โดยหลักวิภาษวิธี (Dialectic method) ซึ่งประกอบด้วย ข้อเสนอเดิม (Thesis) การท้าทายทำทลายข้อเสนอเดิม (Antithesis) จนนำไปสู่สิ่งใหม่ คือ ข้อเสนอใหม่ (Synthesis) โดยความคิดของมาร์กซ์นี้กล่าวได้ว่าเป็นทฤษฎีแม่บทขนาดใหญ่ (Grand theory) ที่มีอิทธิพลในแวดวงสังคมศาสตร์ข้ามศตวรรษ อีกทั้งมีอิทธิพลต่อกระบวนทัศน์แบบวิพากษ์ซึ่งจะอธิบายต่อไป

ขณะเดียวกัน การที่มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมตั้งแต่ระดับจุลภาคจนถึงมหภาค เช่น ระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน มนุษย์หลีกเลี่ยงได้ยากที่จะเผชิญกับความหลากหลายที่เกิดขึ้น ความหลากหลายในที่นี้อยู่บนพื้นฐานหลายมิติ อาทิ เชื้อชาติ สีผิว ศาสนา เพศ ความคิดทางการเมือง ฯลฯ ทว่าการดำรงชีวิตอยู่บนพื้นที่ทางกายภาพเดียวกันย่อมนำมาซึ่งการปะทะสังสรรค์ทางความคิดที่คลุกกรุ่นอยู่ภายใน อย่างไรก็ตามความไม่ลงรอยกันนี้ก็สามารถแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมที่สังเกตได้ภายนอก อีกทั้งยังมีอิทธิพลโน้มน้าวให้บุคคลอื่นคล้อยตามด้านฐานคิดและการปฏิบัติ จนกระทั่งเกิดเป็นกลุ่มก้อนขึ้นมา

ทั้งนี้ มีผู้นิยามความขัดแย้งไว้ในทางสังคม คือ โอเบอร์สแชล (Oberschall, 1978) มองความขัดแย้งว่าเป็นผลที่เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์แบบมีจุดมุ่งหมายของกลุ่มคนตั้งแต่สองกลุ่มขึ้นไปหรือมากกว่าในสนามการแข่งขันหรือการขับเคี่ยว ซึ่งแสดงออกได้ทั้งรูปแบบพฤติกรรม การกระทำ และคำพูดที่เป็นอัตวิสัย ทั้งนี้ความขัดแย้งกันทางสังคม (Social conflict) เป็นการต่อสู้ในเรื่องคุณค่าเพื่อให้ได้มาซึ่งสถานะ อำนาจ และทรัพยากรของสังคม เพื่อให้เป็นไปตามที่กลุ่มหรือฝ่ายตนต้องการ ซึ่งอาจนำมาซึ่งการบาดเจ็บหรือการกำจัดฝ่ายตรงข้าม โดยความขัดแย้งนั้นเกิดขึ้นบนปรากฏการณ์ที่มาจากเงื่อนไขหลากหลายทั้งชนชั้น เชื้อชาติสีผิว ศาสนา การหยุดงานประท้วง การรวมกลุ่ม การเดินขบวน เป็นต้น ความขัดแย้งนี้มักเป็นปรากฏการณ์ที่อธิบายโดยใช้ทฤษฎีทางสังคมวิทยามหภาค (Macro-sociological theories) โดยภายในกลุ่มที่ต่อสู้กับความขัดแย้งนั้นก่อรูปก่อร่างขึ้นโดยอาศัยการรับคนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่ม การมีส่วนร่วม การมีจุดมุ่งหมาย เพื่อเป็นการปฏิบัติการทางสังคม

จากรวมกลุ่ม (Collective action) โดยในพลวัตของความขัดแย้งนั้นดำเนินการภายใต้กระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มที่ขัดแย้งกัน ซึ่งอาจกินพื้นที่กว้าง หรือใช้เวลายาวนาน คลี่คลาย หรือทวีความรุนแรงขึ้น แต่ก็สามารถนำไปสู่ทางออกของปัญหาในสังคมได้ (Resolution)

นอกจากนี้ ภายในกลุ่มขัดแย้งบางกลุ่มมักมีการเข้ามาเกี่ยวข้องของอารมณ์ร่วม (Emotional involvement) โดยในโครงสร้างของกลุ่มจะมีความหนาแน่นเกี่ยวโยงของเครือข่าย ซึ่งนอกเหนือจากเป้าหมายและผลประโยชน์ที่ปรากฏเห็นได้ชัดแล้ว ยังมีเป้าหมายหรือผลประโยชน์ที่แฝงเร้น (Latent and manifest interests) ทั้งยังเกี่ยวข้องกันกับเงื่อนไขทางสังคมและการเมืองที่เอื้อ ณ เวลานั้นด้วย โดยดาร์เรนดอร์ฟ และคณะ (Dahrendorf et al., 2006) เห็นว่า ความขัดแย้งเป็นผลมาจากเงื่อนไขทางเศรษฐกิจว่าด้วยการกระจายและการเข้าถึงทรัพยากรในสังคมที่มีความจำกัด เพราะการกระจายและการเข้าถึงทรัพยากรถูกจำกัดและควบคุมไว้กับบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง โดยที่มีอีกกลุ่มบุคคลที่ไม่ได้ครอบครองหรือเข้าถึงทรัพยากรนั้น

โดยสรุปแล้ว ความขัดแย้ง จึงหมายถึง สภาวะการปะทะสังสรรค์ระหว่างสองฝ่ายขึ้นไปซึ่งอาจเป็นบุคคลหรือกลุ่มโดยแสดงออกทางชุดของความคิด การกระทำ แบบแผนวัฒนธรรม วิธีปฏิบัติซึ่งเกี่ยวโยงกับสภาวะโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง โดยที่เป็นสภาวะความไม่ลงรอยกัน มีกระบวนการต่อรองเชิงอำนาจที่เป็นการเมือง ซึ่งบทสรุปของความขัดแย้งอาจนำไปสู่ความรุนแรงขึ้น คลี่คลาย หรือนำไปสู่การแสวงหาทางออกร่วมกันของคู่ขัดแย้งก็เป็นไปได้ในการอยู่ร่วมกันในสังคม

### นิยามกระบวนการทัศน์แบบวิพากษ์

ชุดของวิธีคิดว่าด้วยการวิพากษ์ในทางสังคมศาสตร์เริ่มบังเกิดขึ้นในศตวรรษที่ 1970 โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักคิดในสำนักแฟรงก์เฟิร์ต (Frankfurt School) ประเทศเยอรมนี ซึ่งแนวคิดโดยพื้นฐานแล้วปฏิเสธวิธีการศึกษาและทฤษฎีความรู้วิทยาศาสตร์แบบประจักษ์นิยมที่สมานทานความเป็นกลาง ปราศจากอคติ และมีความจริงหนึ่งเดียวสามารถอธิบายได้อย่างเป็นสากลครอบจักรวาล ทว่าในทาง

สังคมศาสตร์แล้วการอธิบายปรากฏการณ์แม้กระทั่งปัญหาสังคมหนึ่งมีเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องซับซ้อนหลายมิติมิได้จัดกระทำแบบทดลองหรืออธิบายด้วยอายตนะทั้ง 5 แต่ความรู้หรือวิธีการศึกษากลับแยกไม่ขาดจากอำนาจหรือฐานคิดของผู้มีส่วนร่วมในการศึกษาหรือสร้างความรู้ กระบวนทัศน์แบบวิพากษ์จึงถูกพัฒนาขึ้นควบคู่กับแนวคิดหลังสมัยใหม่นิยม (Postmodernism) และมีอิทธิพลต่อการศึกษาทางสังคมศาสตร์และสังคมสงเคราะห์เพื่ออธิบายสภาวะปัญหาสังคมที่ไม่ได้เกิดขึ้นเพียงเงื่อนไขปัจเจก หากแต่เกี่ยวข้องอย่างแนบแน่นกับโครงสร้างทางสังคมและอำนาจที่กลุ่มประชาชนเปราะบางหรือชายขอบต่อสู้

ทั้งนี้ การคิดแบบมีทัศนะวิพากษ์ เน้นการนิยามในเชิงการให้เหตุผล การแก้ไขปัญหาคือเป็นขั้นตอนภายใต้สถานการณ์ชีวิตที่เป็นจริงในสังคม ซึ่งการแก้ไขปัญหานั้นสร้างเปลี่ยนแปลงและไม่คงที่แน่นอน (Gibbon & Gray, 2004) เพราะฉะนั้นจึงปฏิเสธกระบวนการแก้ไขปัญหาคือเป็นพิมพ์เขียวมาตรฐาน เพราะปัญหามีหลากหลายแง่มุมไม่ได้เป็นสากลหรือสิ่งสมบูรณ์หากแต่แปรผันไปตามบริบท ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงถือเป็นเรื่องปกติ และการแก้ไขปัญหาก็มีทางเลือกที่หลากหลาย (Brookfield, 1987)

ขณะที่ในบริบทของวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ นักวิชาการที่ศึกษากระบวนการทัศน์แบบวิพากษ์และนำแนวคิดดังกล่าวมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาและกำหนดเป็นรูปแบบการปฏิบัติงาน คือ แยน ฟูก์ (Fook, 2003) โดยเขามองว่าการสังคมสงเคราะห์แนววิพากษ์ (Critical social work) ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์โครงสร้างสังคมที่ควบคุมกำกับทำให้มนุษย์เกิดปัญหา ไปจนกระทั่งโครงสร้างที่ทำหน้าที่กดขี่ โดยมีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างพลังอำนาจกับผู้ให้บริการและสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งในการกดขี่นั้นกระทำการผ่านการออกกฎโดยคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งบีบบังคับให้ผู้ถูกกดขี่ต้องปฏิบัติตามในการแก้ไขปัญหา ดังกล่าวจำเป็นต้องมีการปฏิบัติการเพื่อสร้างกระบวนการปรับเปลี่ยนจิตสำนึกที่ผิดพลาด (False consciousness) ที่เกิดจากความสัมพันธ์ทางสังคมและโครงสร้างทางสังคมสร้างขึ้น ขณะเดียวกัน สิ่งที่น่าปฏิบัติทางสังคมสงเคราะห์แนววิพากษ์ต้องตระหนักคือ การปฏิบัติงานแบบหุ้นส่วนภาคีใหม่ (Partnership) การปฏิบัติงานใน

ชุมชน รวมทั้งบทบาทในเชิงวิจัยเพื่อป้องกันปัญหาในชุมชนเป็นหน้าที่หลักในการทำงานสังคมสงเคราะห์ (Stepney, 2006)

จะเห็นว่า การสังคมสงเคราะห์แนววิพากษ์ปฏิเสธอุดมการณ์ของกลุ่มปฏิฐานนิยม (Positivist ideologies) ที่เชื่อว่าความจริงมีหนึ่งเดียว เป็นกลาง สามารถอธิบายอย่างเป็นสากล ความรู้แยกขาดจากอำนาจและโครงสร้างที่กดทับสามารถอธิบายได้โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ด้วยตัวเลขและค่าทางสถิติ แต่กรอบคิดดังกล่าวกลับมองมนุษย์ที่เป็นผู้ถูกกระทำ (Passive) กล่าวคือ สิ่งที่ถูกศึกษาดำรงอยู่อย่างไร้ซึ่งมิติคุณค่าและความรู้สึก ขาดการพิจารณาโครงสร้างอำนาจในสถาบันทางสังคม แม้กระทั่งญาณวิทยา (Epistemology) ที่ว่าด้วยบ่อเกิดของความรู้หรือความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษากับสิ่งที่ศึกษา และวิธีการในการแสวงหาความรู้ (Methodology) ตามกระบวนทัศน์แนววิพากษ์ก็จำเป็นต้องปรับเปลี่ยนด้วยเนื่องจากทฤษฎีวิพากษ์เชื่อว่า ความรู้และความเป็นจริงเป็นสิ่งที่สังคมสร้างขึ้น (Social constructionism) ความเป็นจริงทางสังคมมีหลายระดับ ถูกสร้างขึ้นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษากับสิ่งที่ถูกศึกษา ดังนั้น การสร้างสรรค์ความรู้หรือการแสวงหาความรู้จำเป็นต้องอาศัยการตีแผ่ความจริงหลายระดับที่ถูกทำให้พรางเลื่อนด้วยความรู้วิทยาศาสตร์กระแสหลัก มีกระบวนการสะท้อนไตร่ตรองหรือใคร่ครวญ (Reflection) ถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษาและสิ่งที่ศึกษา จุดยืนของผู้ศึกษาว่าการศึกษาขึ้นอยู่กับพื้นฐานของอุดมการณ์ใด ตลอดจนใช้วิธีการสื่อสารเพื่อเปลี่ยนแปลงกระบวนการสร้างความรู้นั้นที่แฝงด้วยความไม่เป็นกลาง หากแต่เกี่ยวข้องกับคุณค่า จุดยืนทางอุดมการณ์ และมิติแห่งอำนาจและโครงสร้างทางการเมืองอยู่เสมอ

### การสะท้อนประสบการณ์ของผู้เขียน

เพื่อเป็นการทำความเข้าใจทฤษฎีความขัดแย้งและกระบวนทัศน์แบบวิพากษ์ที่ชัดเจนขึ้น ผู้เขียนจึงขอยกตัวอย่างประสบการณ์ตรงที่ใคร่ครวญว่าเป็นประโยชน์ต่อการสะท้อนย้อนคิด โดยมีกรณีศึกษา 3 กรณี ดังนี้

## การนิเทศงานฝึกประสบการณ์วิชาชีพของนักศึกษาต่อเรื่องการกดทับของอำนาจทางวิชาชีพต่อผู้ใช้บริการ

ภายใต้การดำเนินงานของหลักสูตรสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ที่เปิดสอนในระดับปริญญาตรี ทั้งนี้ตามมาตรฐานของหลักสูตรและมาตรฐานของสภาวิชาชีพสังคมสงเคราะห์หลักเลี่ยงไม่ได้ที่ต้องมีกระบวนการฝึกประสบการณ์วิชาชีพภาคสนามของนักศึกษาผ่านการนิเทศงานของอาจารย์ที่ปรึกษาและอาจารย์นิเทศงานภาคสนามที่อยู่ประจำองค์กร หน่วยงาน หรือชุมชนที่นักศึกษาเลือก ดังนั้นกระบวนการนิเทศงาน (Supervision) ตามมาตรฐานการเรียนรู้และมาตรฐานทางวิชาชีพจึงเป็นสิ่งควบคู่กันเพื่อให้การเรียนรู้ภาคสนามของนักศึกษาเป็นประโยชน์ต่อนักศึกษาเอง และคณาจารย์ได้เรียนรู้ร่วมกันสู่การต่อยอดหรือพัฒนาองค์ความรู้และรูปแบบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ให้ดียิ่งขึ้นไปภายใต้ชุดความคิดที่ว่ามหาวิทยาลัยกับชุมชนหรือองค์กรร่วมมือกัน (University and community /organization engagement)

กระนั้นก็ตาม ภายใต้ระยะเวลาหรือขอบเขตที่นักศึกษาเข้าไปฝึกประสบการณ์วิชาชีพในองค์กร เขาจำเป็นต้องประยุกต์ใช้ความรู้ หลักการ แนวคิด/ทฤษฎี ค่านิยม กระบวนการ ทักษะ และจริยธรรมทางวิชาชีพอย่างบูรณาการกับองค์กรและผู้ใช้บริการที่อยู่ในองค์กร ทว่าเครื่องมือประการสำคัญของการสะท้อนประสบการณ์การฝึกประสบการณ์วิชาชีพ คือ บันทึกภาคสนาม (Field note) ของนักศึกษาที่จำเป็นต้องสะท้อนย้อนคิด ผู้เขียนในฐานะหนึ่งในอาจารย์ที่ปรึกษานิเทศงาน (Supervisor) พบว่า นักศึกษาเผชิญกับสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกเมื่อประสบเหตุการณ์สำคัญในสถานที่ฝึกประสบการณ์ กล่าวคือ มีเหตุการณ์ที่ผู้ใช้บริการในสถาน (Residential care facility) แห่งหนึ่งเสียชีวิต ทว่าการดำเนินการของเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานเป็นไปอย่างล่าช้าโดยไม่มีเหตุผลอันสมควร จึงปล่อยให้ผู้ใช้บริการเสียชีวิตกว่าจะดำเนินการเรื่องศพหรือประสานญาติของผู้ใช้บริการที่เสียชีวิต ก็เป็นเวลายาวนาน สิ่งนี้นักศึกษาที่ฝึกองค์กรแห่งนี้ได้ท้วงติงไปยังเจ้าหน้าที่ถึงการละเลยเพิกเฉย ทว่ากลับถูกกดทับด้วยอำนาจของเจ้าหน้าที่ไม่ได้ดำเนินการ

ใดๆ ที่เป็นประโยชน์สูงสุดกับผู้ใช้บริการและครอบครัวญาติพี่น้องของผู้ใช้บริการ (เพียงเพราะผู้ให้บริการมีอาการทางจิตเวช)

ประเด็นนี้ นักศึกษาที่ฝึกประสบการณ์วิชาชีพองค์การแห่งนี้สะท้อนในบันทึกภาคสนามอันเป็นสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกทางจริยธรรม (Ethical dilemmas) ที่เชื่อมโยงกับหลักการคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การไม่เลือกปฏิบัติ และการไม่กดขี่อันเนื่องมาจากสถานะทางวิชาชีพ ซึ่งนักศึกษาฝึกประสบการณ์วิชาชีพภาคสนามก็ไม่สามารถดำเนินการใดๆ ได้ จำเป็นต้องรอคำสั่งจากผู้บังคับบัญชา หรือนักวิชาชีพเข้ามาจัดการ เหตุการณ์นี้สอดคล้องกับการศึกษาของ บาร์โลว์ และคณะ (Barlow et al., 2006) ที่ศึกษาเรื่องราวความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการนิเทศงานภาคสนาม พบว่า มีโครงข่ายของอำนาจและความสงสัยของผู้ศึกษาหลายมิติ โดยวัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ ศึกษาว่านักศึกษาสังคมสงเคราะห์ต้องรองับผู้มีอำนาจอย่างอาจารย์นิเทศงานภาคสนาม หรือทีมสหวิชาชีพอย่างไร เขาฝึกปฏิบัติงานท่ามกลางความแตกต่างทางความคิดได้อย่างไร เมื่อเกิดเหตุการณ์ความขัดแย้งเขาแสดงออกอย่างไรเปิดเผยหรือจะเก็บเงียบ ประเด็นนี้เชื่อมโยงกับประสบการณ์การนิเทศงานของผู้เขียนได้เป็นอย่างดีว่า อำนาจในการเจรจาต่อรองของนักศึกษาสังคมสงเคราะห์ฝึกประสบการณ์วิชาชีพภาคสนามนั้นไม่สามารถกระทำการใดๆ เพื่อประโยชน์สูงสุดของผู้ใช้บริการเนื่องจากถูกกดทับจากอำนาจทางวิชาชีพและอำนาจขององค์กร สภาวะความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในขณะที่ฝึกประสบการณ์วิชาชีพนี้ถูกสะท้อนออกมาอย่างวิพากษ์ว่า เป็นการกดขี่และเลือกปฏิบัติจากเจ้าหน้าที่และองค์กรต่อผู้ให้บริการที่ไม่เป็นไปตามหลักการและจริยธรรมทางวิชาชีพ สังคมสงเคราะห์ว่าด้วยเรื่องผลประโยชน์สูงสุดต่อผู้ให้บริการ (The best interest of the client)

### **ค่านิยม/หลักการสากลทางสังคมสงเคราะห์กับกระบวนการศึกษาในสังคมไทย แบบจารีตนิยม/ประเพณีนิยมที่ไม่ลงรอยกัน**

ปฏิเสธได้ยากว่าองค์ความรู้การเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ส่วนใหญ่นั้นเป็นองค์ความรู้จากศาสตร์ตะวันตกที่มีวิวัฒนาการทางวิชาชีพและวิชาการมา

อย่างยาวนานกว่าสังคมไทยควบคู่กับพัฒนาการความเป็นรัฐสวัสดิการที่มองเห็นความเสมอภาคและการเฉลี่ยทุกข์เฉลี่ยสุขของคนทั้งสังคม วิชาชีพสังคมสงเคราะห์ในต่างประเทศที่เป็นต้นแบบไม่ว่าจะเป็นสหราชอาณาจักรและสหรัฐอเมริกาต่างเป็นวิชาชีพที่ถูกให้ความสำคัญและมีอิทธิพลต่อการขยายแนวคิดสู่งานสังคมสงเคราะห์และการเรียนสังคมสงเคราะห์ในโลกตะวันออกรวมทั้งสังคมไทยด้วย การประชุมนานาชาติของนักสังคมสงเคราะห์และสถาบันการจัดการศึกษาด้านสังคมสงเคราะห์ก็กำหนดค่านิยมที่แฝงด้วยคุณค่าหรือหลักการที่เป็นสากลซึ่งนักสังคมสงเคราะห์และสถาบันการศึกษาสังคมสงเคราะห์ทั่วโลกพึงปฏิบัติและประยุกต์ใช้ในองค์กรและพื้นที่ตามมา

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีกระบวนการนำแนวคิด คุณค่า หรือหลักการสากลมาประยุกต์ใช้กับสังคมไทย นักสังคมสงเคราะห์และนักการศึกษาสังคมสงเคราะห์ต่างเผชิญกับความท้าทายหรือความไม่ลงรอยกันระหว่างค่านิยมหลักสากลกับบริบทความเป็นจริงในสังคมไทย ประสบการณ์ของผู้เขียนเมื่อได้มีโอกาสเป็นผู้จัดการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ที่สถาบันการศึกษาแห่งหนึ่ง พบว่า ค่านิยมและหลักการสากลมักขัดแย้งกับค่านิยมและแนวปฏิบัติของสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการศึกษาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ในมหาวิทยาลัยไทย เพราะสังคมไทยถูกหล่อหลอมด้วยระบบอุปถัมภ์ การเคารพผู้อาวุโส รัฐบาลการนำ ยึดความเป็นเอกภาพ ไม่ค่อยเคารพต่อความหลากหลาย รับผิดชอบต่อความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นในสังคม ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างผู้คนในสังคมจึงเป็นแนวดิ่ง ทั้งยังส่งผลต่อรูปแบบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ในหน่วยงานราชการไทยหลายแห่งที่ปรากฏออกมาในรูปแบบผู้ให้และผู้รับ สะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เสมอภาค ประชาชนไม่มีส่วนร่วมในการออกแบบบริการสังคมหรือเรียกร้องผ่านกระบวนการทางการเมืองเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างอำนาจที่ฝังรากลึกในสังคมไทย ดังที่บทความของกิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์ (2558) ได้ชี้ให้เห็นถึงระบบอุปถัมภ์ที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาประเทศหลายๆ ด้านทั้งประชาธิปไตย ระบบราชการ การกระจายอำนาจสู่ประชาชน และขัดแย้งกับปรัชญาและความเชื่อของงานสังคมสงเคราะห์ที่เคารพหลักสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาค ซึ่งระบบความสัมพันธ์ของการทำงานสังคม

สงครามที่แท้จริงไม่ใช่แบบแนวตั้ง แต่เป็นแบบแนวนอนที่ทำให้รู้สึกว่าคุณใช้บริการมีอำนาจ จำเป็นต้องสะท้อนรูปแบบการทำงานในความหมายใหม่โดยขยายพื้นที่สร้างความสัมพันธ์แบบแนวนอนอย่างค่อยเป็นค่อยไปมิฉะนั้นจะไม่หลุดพ้นจากวาทกรรมความหมายเดิมของงานสังคมสงเคราะห์ที่ได้เพียงแจกข้าวของ บรรเทาทุกข์ชั่วคราวตามแบบฉบับอุปถัมภ์ดั้งเดิมที่ฝังรากในสังคมไทย อีกทั้งทำให้นักสังคมสงเคราะห์ไม่มีความชัดเจนในบทบาททางวิชาชีพ

บทความดังกล่าวจึงสอดคล้องกับประสบการณ์ของผู้เขียนที่เป็นอาจารย์ผู้สอนสถาบันการศึกษาแห่งหนึ่งที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและวิถีปฏิบัติขัดกับค่านิยมและหลักการสากลทางสังคมสงเคราะห์ที่เฉลิมฉลองกับความหลากหลาย การสมานความเสมอภาคทางอำนาจ ทว่าแบบแผนวัฒนธรรมและแนวปฏิบัติขององค์กรแบบประเพณีนิยมหรือจารีตนิยม (Traditionalism/Conservatism) ยึดมั่นกับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันผ่านประเพณีพิธีกรรมที่ศักดิ์สิทธิ์โดยขาดการตั้งคำถามจากนักการศึกษาและนักศึกษา (อาจมีคำถามแต่ไม่กล้าถาม) ว่าก่อให้เกิดคุณประโยชน์ใดในโลกยุคปัจจุบัน ด้วยเหตุนี้ระบบโซตัส (SOTUS) การสถาปนาอำนาจความเป็นครูที่อยู่เหนือนักศึกษา (ครูด้วยความอาวุโสถูกต้องเสมอ ศิษย์ไม่มีสิทธิเถียงโต้แย้ง หรือหักล้าง) ในสังคมไทยยังคงดำรงอยู่อย่างแนบแน่น กิจกรรมที่สถาบันการศึกษาจัดก็เป็นไปในลักษณะบังคับโดยไม่ได้สอบถามความสมัครใจของนักศึกษาและมีความเป็นพิธีกรรมทางพุทธและผีผสมผสานกัน หากนักศึกษานับถือศาสนาอื่นหรือไม่นับถือสิ่งใดเลยไม่เข้าร่วมก็มีสิทธิตกกิจกรรม อันเป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ไม่สามารถสำเร็จการศึกษาได้ จำเป็นต้องติดตามเพื่อแก้หรือขอมกิจกรรมนั้น คณะอาจารย์ที่เป็นหญิงไม่สามารถแต่งกายโดยสวมกางเกงได้ (ทั้งๆ ที่อยู่ในชุดสุภาพ) ทางเลือกสำหรับกลุ่มบุคคลที่หลากหลายทางเพศ ทางศาสนา และความสนใจ ถูกลดทอนลงด้วยระบบอำนาจนิยมในสถานศึกษาที่กดทับอยู่ ถูกใช้เป็นกลไกเพื่อควบคุมทางสังคม (Social control) ทั้งที่ความหลากหลายนั้นไม่ได้สร้างความเดือดร้อนให้กับสังคมหรือละเมิดสิทธิของผู้อื่น ซึ่งขัดแย้งกับคุณค่าหรือหลักการของสังคมสงเคราะห์อย่างเห็นได้ชัด ยิ่งไปกว่านั้น สถาบันการศึกษาและผู้มีอำนาจยังขาดความละเอียดอ่อนทางวัฒนธรรม (Cultural sensitivity) ที่

จำเป็นต้องแสวงหาทางเลือกใหม่ๆ หรือทางเลือกที่หลากหลายสำคัญกลุ่มบุคคลที่หลากหลาย จึงเป็นความโหดร้ายที่แฝงเร้นอยู่ในสถาบันการศึกษาอย่างแนบเนียน สอดคล้องกับการศึกษาของ ดาเนียล (Daniel, 2007) ที่ศึกษาพฤติกรรมและปฏิบัติการในการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ในชั้นเรียน นอกห้องเรียน สนามฝึกงาน และการนิเทศงาน โดยใช้กรอบทฤษฎีเชื้อชาติ-สีผิวเชิงวิพากษ์ (Critical race theory) เป็นแนวโน้มในการวิเคราะห์ พบว่า นักศึกษาสังคมสงเคราะห์ผิวสีเผชิญกับความยากลำบากในการเรียนการสอน ถูกเลือกปฏิบัติจากอาจารย์นิเทศงานที่ปรึกษา หรือแม้กระทั่งในห้องเรียนที่นำไปสู่ความแปลกแยกทางวัฒนธรรมและสังคม การเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ไม่ค่อยมีรายละเอียดหรือรายวิชาที่เกี่ยวกับกลุ่มคนเปราะบางและคนชายขอบ สถานการณ์นี้นำไปสู่ความขัดแย้งและการแบ่งแยกชนชั้นทางสังคมในรั้วมหาวิทยาลัยที่เต็มไปด้วยประชากรผิวขาว (White supremacy) โดยสถานการณ์ที่ดาเนียลศึกษาก็สามารถเชื่อมโยงได้กับประสบการณ์ของผู้เขียนที่เป็นส่วนหนึ่งในการจัดการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ผู้สัมผัสกับวัฒนธรรมที่ไม่เคารพความหลากหลายและความเสมอภาคตามหลักการหรือค่านิยมสากลทางสังคมสงเคราะห์ ส่งผลให้ผู้อยู่ภายใต้ระบบการศึกษาหรือภายใต้ระบบวัฒนธรรมองค์กรนั้นเกิดสภาวะแปลกแยกทางวัฒนธรรมและสังคม (Cultural and social isolation) ถูกเพ่งเล็งว่าเป็นบุคคลก้าวร้าว (Aggressive) ถ้าคิดเห็นต่างหรือออกมาเรียกร้องสิทธิ จนกระทั่งถูกผลักออกให้กลายเป็นคนชายขอบ (Marginalization) ไม่ถูกนับรวมเป็นส่วนหนึ่งของสังคมในที่สุด (Social exclusion) ด้วยเหตุที่ไม่เข้าร่วมกิจกรรมที่ขัดกับความเชื่อของคนกลุ่มใหญ่ และไม่ศรัทธาตามแบบแผนหรือวิธีปฏิบัติของกลุ่มผู้มีอำนาจ สิ่งเหล่านี้สะท้อนความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในระบบการศึกษาสังคมสงเคราะห์ในสังคมไทยที่จำเป็นต้องตีแผ่ หรือนำกลับมาขบคิดเพื่อแสวงหาทางออกในโลกปัจจุบัน

## ปฏิบัติการของนักเรียนมัธยมศึกษาและนักศึกษามหาวิทยาลัยในการต่อต้านและเปลี่ยนแปลงอำนาจนิยมในระบบการศึกษาไทย

ท่ามกลางสถานการณ์ทางการเมืองที่ร้อนระอุในปัจจุบันร่วมกับสถานการณ์การแพร่ระบาดของไวรัสโคโรนา ที่ต้องการวัคซีนและการแก้ไขสังคมให้เข้าสู่สภาวะปกติทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม กลุ่มนักเรียนนักศึกษาในกลุ่มหนึ่งก็ดำเนินการทางการเมืองภายใต้ข้อเรียกร้องบางประการที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสถาบันทางการเมืองและสถาบันทางสังคมในสังคมไทย บทวิเคราะห์สถานการณ์นี้ไม่ประสงค์วิเคราะห์ข้อเรียกร้องทางการเมืองในระดับโครงสร้างสถาบันใหญ่ของสังคมไทยของกลุ่มนักเรียนนักศึกษา แต่กลับวิเคราะห์ข้อเรียกร้องของนักเรียนนักศึกษาต่อสถาบันการศึกษาและโรงเรียนซึ่งถูกกดทับมาอย่างยาวนานหลายประเด็น เช่น ทรงผม เครื่องแต่งกาย รูปแบบการเรียนการสอน แบบเรียนที่ขาดการคิดเชิงวิจารณ์ญาณหรือคิดแนววิพากษ์ว่าเป็นการสร้างอนาคตของชาติที่สังคมโลกยุคปัจจุบันต้องการจริงหรือไม่ การข่มขู่บังคับ วิธีการเรียนการสอนแบบเดิมยังตอบโจทย์กับสังคมปัจจุบันหรือไม่ อย่างไรก็ตาม สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งที่กลุ่มนักศึกษาและนักเรียนเรียกร้องที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบอำนาจนิยมในสังคมไทยอันฝังรากลึกในระบบการศึกษา ดังที่ เบเรสฟอร์ด และ ครอฟท์ (Beresford & Croft, 2001) มองว่า ระบบการศึกษาแบบประเพณีที่ผู้จัดการศึกษานำ (The Provider-Led Tradition) เน้นการออกแบบการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญคือการจำกัดสิทธิของผู้คน (Right restriction) การทำให้เป็นสถาบัน (Institutionalization) การเน้นการควบคุมทางสังคม (Social control) สร้างการละเลยเพิกเฉยและละเมิดผู้ศึกษาอย่างแพร่หลาย รวมทั้งเป็นระบบที่ล้มเหลวในแง่การเปิดโอกาสให้เข้าถึงอย่างเสมอภาคดังที่ปรากฏในสังคมไทยทำให้เยาวชนตั้งคำถามกับสิ่งดังกล่าวว่าจะนำพาสังคมไปสู่การพัฒนาและความยั่งยืนในโลกปัจจุบันและโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้จริงหรือไม่

ทั้งนี้ สิทธิในการมีส่วนร่วมของเยาวชนถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของเด็กที่รับรองไว้ในอนุสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิเด็ก ทั้งในฐานะเยาวชนหรือพลเมืองของรัฐในสังคมหนึ่งที่กฎหมายสูงสุดของประเทศเช่นรัฐธรรมนูญบัญญัติ

และคุ้มครองไว้ เป็นสิ่งที่ยอมรับกันทั่วโลก ขบวนการของนักเรียนนักศึกษาที่แสดงความคิดเห็นทางการเมือง และมีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม (Social action /social movement) ทั้งออนไลน์และออฟไลน์กลับกลายเป็นการถูกตีตราจากผู้ใหญ่และผู้มีอำนาจในสังคมว่าเป็นบุคคลก้าวร้าว ต้องการล้มล้างสถาบันทางสังคม โดยมองข้ามหลักการอยู่ร่วมกันแบบอารยะในสังคมประชาธิปไตยที่ต้องการการถกแถลงหาทางออกอย่างสมเหตุสมผลบนพื้นฐานความแตกต่างหลากหลายทางความคิดและวัฒนธรรมของคนในสังคมแต่ละรุ่น

จากประสบการณ์ทั้ง 3 ตัวอย่างของผู้เขียนพอจะชี้ให้เห็นสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยอันจำเป็นต้องขบคิดเชิงวิพากษ์ และน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผน หรือแสวงหาทางออกให้คนในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ทำงานพัฒนา อย่างเช่น นักสังคมสงเคราะห์และผู้จัดการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ว่าจะละเลยหรือเพิกเฉยต่อสถานการณ์เหล่านี้ไม่ได้ เพราะส่งผลต่อความเป็นวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ที่เป็นมาตรฐาน ประโยชน์สูงสุดต่อผู้ใช้บริการและนักศึกษา จนนำไปสู่การวางแผนหรือแสวงหาทางออกของสถาบันการศึกษาสังคมสงเคราะห์และโครงสร้างการศึกษาของสังคมไทยต่อไป

### นัยยะต่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์และการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์

ดังที่ผู้เขียนได้ยกตัวอย่าง 3 ประสบการณ์ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการวิเคราะห์ทฤษฎีความขัดแย้งและกระบวนการทัศน์แบบวิพากษ์ซึ่งได้เกิดขึ้น แม้เป็นเพียงเสี้ยวเล็กเสี้ยวหนึ่ง แต่ผู้เขียนเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อแวดวงวิชาการและวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ อย่างที่กล่าวไปข้างต้นว่า ความขัดแย้งเกิดขึ้นเป็นปกติในสังคมเมื่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน พลวัตการต่อรองทางอำนาจและการตัดสินใจจึงเลื่อนไหลอยู่เสมอ มีกระบวนการช่วงชิงเพื่ออรรถประโยชน์ทั้งส่วนตนและส่วนรวม สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อชุดความคิดในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์และการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ในสถาบันการศึกษาและการฝึกประสบการณ์วิชาชีพ

เมื่อพิจารณาจากประวัติศาสตร์ จุดเปลี่ยนของสังคม และวิชาชีพ สังคมสงเคราะห์แล้ว สังคมสงเคราะห์ที่มีความเป็นการเมืองอยู่ทั้งทางตรงและทางอ้อม เพราะงานสังคมสงเคราะห์เข้าไปเกี่ยวข้องกับนโยบายสวัสดิการสังคมที่ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน เกี่ยวโยงกับกระบวนการสร้างความร่วมมือ เชื่อมโยงกับกลุ่มและบุคคลที่เปราะบางหรืออยู่ชายขอบอันเนื่องมาจากการกดขี่ ถูกเอารัดเอาเปรียบจากโครงสร้างของสังคมผ่านระบบ สถาบัน กลุ่มผลประโยชน์ หากอธิบายด้วยแว่นแนวคิดความเป็นธรรมทางสังคมและสิทธิมนุษยชนแล้ว สังคมสงเคราะห์ไม่ได้มองปัญหาสังคมที่พยายาสภาพความผิดพลาดของปัจเจกบุคคล หากแต่เกิดจากโครงสร้างทางสังคมที่ผู้ใช้บริการหรือประชาชนดำรงอยู่นั่นเอง ดังการศึกษาของ โรม และ โฮชสเตทเตอร์ (Rome & Hoechstetter, 2010) เรื่อง “Social work and civic engagement: The political participation of professional social workers หรือการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพ” ซึ่งศึกษากลุ่มตัวอย่าง 1,274 คน เกี่ยวกับทัศนคติและคำอธิบาย เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางการเมืองของนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพ จำแนกออกเป็นระดับจากมากที่สุดสู่น้อยที่สุด ข้อค้นพบสำคัญพบว่า นักสังคมสงเคราะห์ กลุ่มตัวอย่างทั้งหลายตระหนักถึงบทบาทของตนเองต่อพื้นที่ทางการเมืองอย่างชัดเจน แต่ไม่กล้าเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมากนักอย่างที่ควรจะเป็น ขณะเดียวกันเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ นักสังคมสงเคราะห์มีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น คือ องค์กรหรือหน่วยงานที่นักสังคมสงเคราะห์สังกัดต้องเป็นแกนนำในการปฏิบัติการทางการเมือง (Political action) จึงกล่าวได้ว่า งานสังคมสงเคราะห์เป็นงานการเมือง จำเป็นต้องเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อดึงทรัพยากร บริการและโอกาสมาเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน นักสังคมสงเคราะห์ควรตระหนักว่าพื้นที่ทางการเมืองมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติงานทั้งในมิติทางกฎหมายและนโยบายเพื่อเป้าหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนและความเป็นธรรมทางสังคม

ทั้งนี้ เมื่อพิจารณารูปแบบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์แนววิพากษ์แล้ว สิ่งที่ผู้ปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์พึงปฏิบัติ คือ การระบุเหตุการณ์ที่เป็นเหตุการณ์

สำคัญเพื่อวิพากษ์ ระบุว่าเกิดอะไรขึ้นในประสบการณ์การปฏิบัติงาน ให้ผู้ปฏิบัติงานหยุดและคิดเมื่อเผชิญกับเหตุการณ์ที่คิดว่าไม่ปกติ ใครควรดูแลและนำทฤษฎีในกลุ่มหลังสมัยใหม่นิยม (Postmodernism) มาอธิบายชุดของประสบการณ์ทั้งจากการบอกเล่าเรื่องราวที่เป็นการกดขี่หรือถูกรอบงำด้วยอำนาจบางประการ ตลอดจนทั้งมีกรอบหรือกิจกรรมใหม่ที่เป็นความจริงอีกชุดเป็นทางเลือก จึงเรียกได้ว่าเป็นกลยุทธ์เพื่อออกจากการกดขี่หรือเป็นกระบวนการที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง (Fook, 2002) ขณะเดียวกัน คือ การให้ความสำคัญกับบริบทวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญกับความสามารถด้านวัฒนธรรม (Cultural competency) โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมสงเคราะห์ที่ทำงานกับกลุ่มเป้าหมายหลากหลายทั้งในแง่เพศ ศาสนา ลักษณะทางร่างกาย โดยอยู่ภายใต้แนวโน้มในการมองรวมใหญ่ที่เรียกว่า “Multicultural umbrella” เพื่อส่งเสริมหรือสนับสนุนไม่ให้เกิดความมีตบอดในเรื่องความหลากหลาย จนกระทั่งพัฒนารูปแบบการปฏิบัติงาน ที่เรียกว่า “รูปแบบความสามารถทางวัฒนธรรม” (Cultural competency model) ที่ให้ความสำคัญกับลักษณะความแตกต่างระหว่างบุคคลเป็นสิ่งที่ เป็นธรรมชาติเกิดขึ้นจากการประกอบสร้างจากสังคม และเน้นฟังเสียงของกลุ่มคนที่มีความหลากหลายนั้น ดังเช่น ที่สหรัฐอเมริกาจำเป็นต้องฟังเสียงกลุ่มคนผิวสี จนกระทั่งมุ่งหน้าสู่ปฏิบัติการทางการเมืองและการต่อต้านการกดขี่ (Moving to action and anti-oppression practice) (Abrams & Moio, 2009) นำไปสู่ความสามารถในการพัฒนารูปแบบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์แนวต่อต้านการกดขี่ (Anti-oppressive practice) เพื่อแสวงหาวิธีการปลดปล่อยในขณะที่เผชิญสถานการณ์ความกดดันที่เต็มไปด้วยการบังคับและควบคุม

อีกรูปแบบหนึ่งในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์บนความขัดแย้งและอยู่บนฐานทฤษฎีวิพากษ์ คือ การรู้จักสะท้อนย้อนคิดและการใคร่ครวญเชิงวิพากษ์ (D’cruz, Gillingham, & Melendez, 2007) ให้เกิดขึ้นในการเรียนการสอน การปฏิบัติงาน หรือแม้กระทั่งมิติทฤษฎี แต่ก็ยังเป็นข้อคำถามอยู่ว่าจะกระทำเมื่อไร และอย่างไร สามารถเชื่อมโยงแนวคิด ทฤษฎี ปรากฏการณ์ ผลิตบทะสะท้อนหรือบทวิเคราะห์เพื่ออธิบายสภาพปัญหาของบุคคล สังคม และสถานะความอิหลักอิเหลือ

ของสังคมได้ ดังที่ เออร์ดิง (Urdang, 1966) เห็นว่า ถ้าคุณค้นหา ทำให้กระจ่างชัด หรือสะท้อนไตร่ตรอง คุณจะซาบซึ้งในความสามารถของผู้ให้บริการในการคิด ให้เหตุผล และวางแผนด้วยตัวของเขาเอง นั่นหมายถึงการถ่ายโอนความสัมพันธ์เชิงอำนาจจากแนวตั้งสู่แนวนอนมากขึ้น กระบวนการทางสังคมสงเคราะห์จะเข้าใกล้ การเสริมสร้างพลังอำนาจกับผู้ให้บริการ (Empowerment) ในที่สุด

ขณะเดียวกัน ในมิติการจัดการศึกษาสังคมสงเคราะห์ภายใต้ทฤษฎี ความขัดแย้งและกระบวนการทัศน์แบบวิพากษ์นั้น จำเป็นต้องสร้างให้นักศึกษา สังคมสงเคราะห์มีทักษะในการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์โดยไม่ได้ละเลยพลวัตด้านในทาง จิตใจของมนุษย์เพื่อทำความเข้าใจสภาพปัญหาของผู้ใช้บริการที่มีหลายชั้นซับซ้อน (Applegate, 2004) มีการบันทึกกระบวนการ (Process recording) (Urdang, 2010) การเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ควรให้ความสำคัญกับความหลากหลาย ผู้สอนมีความสามารถในการตระหนักถึงความแตกต่างด้านวัฒนธรรมและบริบทนั้นๆ (Ortiz & Jani, 2010)

นอกจากนี้ ในการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์จำเป็นต้องประยุกต์ใช้ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Transformative learning theory) ของ แจ็ค เมซิrow (Mezirow, 2000) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากความคิดของนักคิดสำนัก วิพากษ์แห่งแฟรงก์เฟิร์ต ประเทศเยอรมันและการปลุกสำนึกแบบวิพากษ์ (Conscientization) ของเปาโล แฟร์รี (Freire, 1970) นักการศึกษาชาวบราซิล ที่เน้น การศึกษาเพื่อปลดปล่อยสู่อิสรภาพ ตั้งคำถามเชิงวิพากษ์อย่างแหลมคมเพื่อ เปลี่ยนแปลงกรอบแห่งการอ้างอิง (Frame of reference) พัฒนาวิธีการแก้ไข ปัญหาแบบใหม่ที่เกิดขึ้นระหว่างมนุษย์กับสังคม โดย เฟทเธอร์สตัน และ เคลลี (Fetherston & Kelly, 2007) เห็นว่างานสังคมสงเคราะห์ควรทำความเข้าใจกับ สถานะการกดขี่ (Oppression) และการไร้ซึ่งอำนาจ (Powerless) เพราะอำนาจมี อยู่ทุกหนแห่งตั้งแต่ความสัมพันธ์ระดับเล็กจนถึงระดับสังคมดังที่ มิเชล ฟูกูต์ (Foucault, 1977) กล่าวถึง การเลื่อนไหลของอำนาจ ทั้งในทางความรู้ เทคนิค การทำให้เป็นสถาบัน และแสดงออกมาผ่านการความคิดและการกระทำซึ่งเป็นผลจากการประกอบสร้างทางสังคม (Social constructionism)

โดยใช้ประสบการณ์ การใคร่ครวญ การให้เหตุผลเพื่อเปลี่ยนแปลงวิธีการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสและพื้นที่ให้เกิดการถกเถียง ถึงแม้จะเกิดความขัดแย้งแต่นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในที่สุด ซึ่งความรู้มิได้ผูกขาดเพียงผู้เชี่ยวชาญที่ใส่ไว้เสมือนฝาเงินในธนาคาร แต่นักศึกษาและประชาชนผู้ใช้บริการจำเป็นต้องมีวิธีการศึกษาเพื่อเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทที่ประสบการณ์ของตนดำรงอยู่ เป็นกระบวนการที่ควบคู่กันไป ทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติการ (Praxis) ดังที่ โดนัล ชอน (Schon, 1987) เห็นว่า ความรู้ทางวิชาชีพจำเป็นต้องตรวจสอบผ่านการสะท้อนย้อนคิดใคร่ครวญแล้วใคร่ครวญอีก (Reflexivity) ในสถานการณ์ทางสังคมที่เต็มไปด้วยความรุนแรง ความหลากหลาย และความซับซ้อน ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนผ่านทางการเรียนรู้นั้นจะดำเนินไปอย่างขรุขระและไม่ได้สมบูรณ์แบบ สอดคล้องกับการทบทวนความท้าทายในการศึกษาสังคมสงเคราะห์ตามแนวคิดของ แจ็ค เมซิโรว์ (Jack Mezirow) ของ น้ำผึ้ง มีศีล (2561) ที่เน้นการใคร่ครวญอย่างมีวิจารณ์ญาณ แลกเปลี่ยนกันอย่างมีเหตุผลบนพื้นฐานความรักความเมตตา การลดช่องว่างระหว่างผู้เรียนด้วยตนเอง และผู้เรียนกับผู้จัดการเรียนรู้ที่จะต้องกระทำอย่างต่อเนื่อง กล้าเผชิญกับความจริงอันเป็นการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้อย่างแท้จริง ยิ่งไปกว่านั้น กิบบอน และ เกรย์ (Gibbon & Gray, 2004) ได้สรุปขั้นตอนการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ตามแนวทาง Newcastle model ที่จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนานักศึกษาแต่ละชั้นปี ดังนี้

ชั้นปีที่ 1 พัฒนาการอ่านและงานเขียนที่ใช้วิธีการวิพากษ์เพื่อค้นหาทัศนคติและคุณค่าที่อยู่เบื้องหลังงานวิชาการนั้น สามารถแยกแยะระหว่างความเชื่อและความเป็นจริงได้ (Facts and beliefs) สามารถระบุอุดมการณ์หรือชุดความคิดที่ครอบงำอยู่

ชั้นปีที่ 2 ทำความเข้าใจธรรมชาติของความรู้ และวิธีการในการเข้าถึงความรู้ ฝึกสื่อสารและพูดคุยระหว่างบุคคล ประยุกต์ใช้การคิดเชิงวิพากษ์ในการตัดสินใจหรือเหตุผลทางจริยธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์

ชั้นปีที่ 3 พัฒนาทักษะในการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในการสังคมสงเคราะห์กลุ่มชน ฝึกวิเคราะห์นโยบายสังคม

ชั้นปีที่ 4 นักศึกษาสามารถประเมินผลการปฏิบัติงานของตนเองและองค์กรได้ โดยใช้ทักษะการคิดวิพากษ์ มีความตระหนักในตนเอง และสามารถพัฒนาผลงานทางวิชาการเบื้องต้นได้

### สรุป

จากการทำความเข้าใจสาระสำคัญของทฤษฎีความขัดแย้งและกระบวนการทัศน์แบบวิพากษ์ ขยายความเข้าใจด้วยตัวอย่างจากประสบการณ์ตรงของผู้เขียนที่เป็นภาวะความขัดแย้งและการสะท้อนเชิงวิพากษ์จากประสบการณ์ที่เกิดขึ้น นำมาซึ่งการขบคิดรูปแบบการปฏิบัติงานและการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ภายใต้สถานการณ์ความขัดแย้งและกระบวนการทัศน์แบบวิพากษ์นั้น ชุดของประสบการณ์ดังกล่าวอาจมิใช่เรื่องใหม่ที่ไม่ได้มีผู้กล่าวถึง ทว่าในมิติทางการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์และการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์นั้นมิได้ให้ความสนใจค่อนข้างน้อย เพราะเป็นการนำพาตนเองไปยุ่งเกี่ยวกับการเมืองตั้งแต่ระดับจุลภาคถึงมหาคำนวณซึ่งความเสี่ยงต่อตนเองในการอยู่ร่วมกับกลุ่ม องค์กร และสังคม

อย่างไรก็ตาม หากองค์กรทางวิชาชีพสังคมสงเคราะห์ และสถาบันการศึกษาสังคมสงเคราะห์ตระหนักถึงความสำคัญของแนวคิดและกระบวนการทัศน์ดังกล่าว ไม่ปฏิเสธความจริงว่าสังคมกำลังดำรงอยู่ในสภาวะความขัดแย้งและกำลังจะเปลี่ยนผ่านไปสู่สังคมอีกรูปแบบหนึ่งท่ามกลางความรวดเร็วทางเทคโนโลยีและการเคลื่อนไหวของข้อมูลข่าวสารและสารสนเทศ การปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์อาจต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการปฏิบัติงานสู่ความเสมอภาคและการเป็นหุ้นส่วนภาคีกับผู้ใช้บริการมากขึ้น แบ่งสรรอำนาจสู่ผู้ใช้บริการเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจแนวนอนมากขึ้น

ขณะเดียวกันการจัดการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์ก็เช่นเดียวกันต้องนำสิ่งที่เป็นามธรรมว่าด้วยหลักการความเสมอภาคและการเคารพความหลากหลายมาเป็นวัตรปฏิบัติสู่ความเป็นรูปธรรมให้เห็นผลชัดเจนมากขึ้นให้ได้ การตระหนักในความหลากหลายทางวัฒนธรรม สร้างทางเลือกใหม่ที่ไม่ก่อให้เกิดการกดขี่ การเบียดขับ และการเลือกปฏิบัติต่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลเพราะบางหรือ

ชายขอบที่อยู่ในสังคมสู่การเป็นสังคมที่เกื้อกูลกันไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง จะปฏิเสธไม่ได้ว่างานสังคมสงเคราะห์เป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการเมือง นักสังคมสงเคราะห์และนักวิชาการสังคมสงเคราะห์ก็จำเป็นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในบริบททางการเมืองมากขึ้น มิฉะนั้นความเป็นวิชาชีพจะผูกติดอยู่เพียงแต่ปัญหาระดับปัจเจกบุคคลโดยไม่ยึดโยงกับรากเหง้าของปัญหาที่เกิดจากโครงสร้างของสังคมที่กดทับผู้คนอยู่ แต่ก็เป็นความท้าทายอย่างใหญ่หลวงของวิชาชีพโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่ออยู่ภายใต้บริบทของสังคมไทยที่ยังขาดแว่นในการมองเห็นหรือวิเคราะห์ปัญหาเชิงโครงสร้างอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ผ่านระบบอุปถัมภ์ ขาดการเคารพความหลากหลาย ยอมรับได้กับความไม่เสมอภาคของสังคมที่เกิดขึ้น ประเด็นเหล่านี้เป็นปฏิปักษ์อย่างชัดเจนกับเป้าหมายและอุดมการณ์ของวิชาชีพสังคมสงเคราะห์สากลที่สมานาน ความหลากหลายและความเสมอภาค

ทั้งนี้ สังคมไทยกำลังอยู่ในห้วงเวลาของการขับเคลื่อนอย่างเข้มข้นระหว่างชุดความคิดสากลและชุดความคิดของกลุ่มคนในสังคมไทยบางส่วนสมานาน แสดงออกผ่านความคิดเห็น ตลอดจนพฤติกรรมหรือการกระทำที่ปรากฏให้เห็นผ่านสื่อ แต่ท้ายที่สุดแล้วบทสรุปของการเปลี่ยนผ่านนี้จะนำพาสังคมไทยไปสู่สังคมแบบใด ผู้เขียนก็มีคำตอบได้ หรือแฉดวงสังคมสงเคราะห์จะผลิตรูปแบบการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์แบบพื้นถิ่น (Indigenous social work practices) ที่ไม่อิงกับค่านิยมหรือหลักการสากล หรือจะเป็นรูปแบบที่ผสมผสานกับค่านิยมหรือหลักการสากล แต่ปัจจุบันก็เห็นได้ชัดว่ามีปรากฏการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปผ่านการเจรจาต่อรองของอำนาจที่อาจไม่จำเป็นต้องถึงขั้นปฏิวัติหรือหักล้างโดยสิ้นเชิง ก็เป็นโจทย์ที่แฉดวงสังคมสงเคราะห์ต้องขบคิดต่อไป ทว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในปัจจุบันนี้จะมีผลต่อรูปแบบของการปฏิบัติงานของวิชาชีพสังคมสงเคราะห์และการเรียนการสอนสังคมสงเคราะห์กับผู้มีส่วนได้เสียทั้งผู้ให้บริการและนักศึกษาที่อยู่ในกระแสพลวัตอย่างชัดเจน

### เอกสารอ้างอิง

- กิติพัฒน์ นนทปัทมดูลย์. (2558). การศึกษาระบบอุปถัมภ์กับปัญหาสังคมไทย: การประยุกต์ใช้ของนักสังคมสงเคราะห์วิชาชีพ. *วารสารสังคมสงเคราะห์ศาสตร์*, 23(1), 178-198.
- น้ำผึ้ง มีศิล. (2561). การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง: ความท้าทายในการศึกษาสังคมสงเคราะห์. *วารสารสังคมวิวัฒน์*, 9(2), 54-62.
- Abrams, L. S., & Moio, J. A. (2009). Critical race theory and the cultural competence dilemma in social work education. *Journal of Social Work Education*, 45(2), 245-261.
- Applegate, J. S. (2004). Full circle: Returning psychoanalytic theory to social work education. *Psychoanalytic Social Work*, 11(1), 23-36.
- Barlow, C. A., Phelan, A., Hurlock, D., Sawa, R., Rogers, G., & Myrick, F. (2006). Virginia: A story of conflict in social work field education. *Affilia*, 21(4), 380-390.
- Beresford, P., & Croft, S. (2001). 'Service users' knowledges and the social construction of social work. *Journal of social work*, 1(3), 295-316.
- Brookfield, S. (1987). *Developing critical thinkers: Challenging adults to explore alternative ways of thinking and acting*. San Francisco: Jossey-Bass Inc.
- Dahrendorf, R., Collins, R., & Further, S. (2006). Conflict and critical theories, Retrieved from [https://us.corwin.com/sites/default/files/upm-binaries/13636\\_Chapter7.pdf](https://us.corwin.com/sites/default/files/upm-binaries/13636_Chapter7.pdf)
- Daniel, C. A. (2007). Outsiders-within: Critical race theory, graduate education and barriers to professionalization. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 34(1), 25-42.

- D’cruz, H., Gillingham, P., & Melendez, S. (2007). Reflexivity, its meanings and relevance for social work: A critical review of the literature. *The British Journal of Social Work*, 37(1), 73-90.
- Fetherston, B., & Kelly, R. (2007). Conflict resolution and transformative pedagogy: A grounded theory research project on learning in higher education. *Journal of Transformative Education*, 5(3), 262-285.
- Fook, J. (2002) *Social work: Critical theory and practice*. London: Sage.
- Fook, J. (2003). *Critical social work: The current issues*.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison*. London: Penguin.
- Freire, P. (1970). *The pedagogy of the oppressed*. New York: Continuum.
- Gibbons, J., & Gray, M. (2004). Critical thinking as integral to social work practice. *Journal of teaching in social work*, 24(1-2), 19-38.
- Mezirow, J., & Associates. (Eds.). (2000). *Learning as transformation: Critical perspectives on a theory in progress*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Oberschall, A. (1978). Theories of social conflict. *Annual review of sociology*, 4(1), 291-315.
- Ortiz, L., & Jani, J. (2010). Critical race theory: A transformational model for teaching diversity. *Journal of Social Work Education*, 46(2), 175-193.
- Rome, S. H., & Hoechstetter, S. (2010). Social work and civic engagement: The political participation of professional social workers. *Journal of Sociology & Social Welfare*, 37(3), 107-129.
- Schon, D. (1987). *Educating the reflective practitioner*. San Francisco: Jossey-Bass.

- Stepney, P. (2006). Mission impossible? Critical practice in social work. *British Journal of Social Work*, 36(8), 1289-1307.
- Urdang, E. (1966). An experiment in teaching social work tasks. *Social Casework*, 47(6), 451-455.
- Urdang, E. (2010). Awareness of self-A critical tool. *Social Work Education*, 29(5), 523-538.